

O. Козакевич,

асpirант кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Відповідно до ст. 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Права людини є не тільки досягненням, але й однією з основних цінностей демократичного суспільства, і саме тому виникає необхідність створення умов для їх належної реалізації, захисту та охорони. Правосуддя посідає важливу роль серед інститутів сучасної держави, оскільки є гарантією й одночасно механізмом захисту прав і свобод людини та громадянина.

Право на доступ до правосуддя є одним із найважливіших прав людини, оскільки втілює в собі механізм захисту всіх інших прав. Від можливості реалізації права на доступ до правосуддя багато в чому залежить існування всієї правової системи. Зазначені аспекти актуалізують необхідність усебічного вивчення права на доступ до правосуддя, визначають важливість зазначеної проблематики, зокрема в загальнотеоретичному ракурсі.

В юриспруденції право на правосуддя розглядається як комплекс найважливіших і через це конституційно закріплених процесуальних прав, покликаних гарантувати захист основних матеріальних прав і свобод людини [2, с. 36]. Право на доступ до правосуддя дотичне до таких понять, як право та

правосуддя. Причому в цих двох поняттях коренем є слово «право», яке розуміється як «правильне, істинне» тощо.

Дослідження категорії «право на доступ до правосуддя» потребує передусім розкриття таких понять, як доступ, доступність. У словнику термін «доступний» має декілька значень: «вільний вхід, дозвіл на вхід; доступний – неприхований, відкритий, такий, що дає кожному вільний доступ» [3, с. 480], «спосіб наближення або входу; право або можливість досягти, використати або відвідати; свобода взаємодії» [4, с. 180].

Доцільним є звернення до англомовного аналога поняття «доступ до суду». Англійською слово “access” перекладається як доступ, право доступу; підхід, прохід [5, с. 4], відповідно, словосполучення “access to courts” означає доступ до судових установ, можливість звернення до суду; право на судовий захист.

В юриспруденції категорія доступність часто розглядається в контексті доступності права (законодавства). При цьому підкреслюється, що забезпечення доступності права (законодавства) – це функція держави та, відповідно, її обов'язок. Доступність законодавства передбачає максимально можливе на певному етапі розвитку суспільства наближення особи до законодавства й законодавства до особи, що слугує передумовою існування будь-якого демократичного суспільства. Поняття «доступність закону» зустрічається в практиці Європейського суду з прав людини. Вирішуючи справу «Круслен проти Франції», Суд зазначив, що словосполучення «згідно із законом» передбачає певну якість

ГРЕЧЕСЬКА ГРАНДІОЗНА ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

останнього, вимагаючи, щоб закон був доступний для особи, щоб вона могла передбачити наслідки його застосування до неї та щоб він не суперечив принципу верховенства права. Отже, Суд пов'язує термін «доступність закону» з певними вимогами до його форми та змісту (чіткість формулювань, передбачуваність наслідків його використання, відповідність верховенству права, тобто чітке встановлення меж дискреційних повноважень, наданих органами державної влади, та спосіб їх здійснення) [6, с. 18–20].

Тож категорія «доступність» може бути застосована для характеристики права як певної системи норм, так і стосовно окремих інститутів правової системи, яка відбиває рівень суспільної потреби в певному інституті, стан її задоволення, а також можливості всіх охочих вільно й безперешкодно звернутися до останнього. Роль держави в забезпечені доступності певного правового інституту визначається двома вихідними положеннями. По-перше, держава, яка проголошує себе правою й демократичною, бере зобов'язання забезпечити відповідний рівень особистої свободи індивіда, що неможливо без створення як інститутів, спрямованих на реалізацію творчого, інтелектуального потенціалу особи (наприклад, освіти), так і спеціальних правозахисників (наприклад, суду). По-друге, забезпечення та ступінь доступності інститутів мають визначатися соціальною значимістю того чи іншого інституту.

Право на доступ до правосуддя є незаперечною цінністю сучасної демократії, що ґрунтуються на повазі до людської гідності та правах і свободах людини. Розуміння правою природи права на доступ до правосуддя треба розглядати через сукупність певних правових вимог, покликаних забезпечувати чітке здійснення правосуддя. При цьому право на доступ до правосуддя варто розглядати в матеріальному та процесуальному аспектах, які поєднані змістом і процедурою прийняття судового рішення, передбачають спра-

ведливість кожного судового рішення та розгляд кожної справи згідно з визначеними законом етапами. Доступ до правосуддя передбачає судові процедури, які дають можливість встановити істину без упереджень, залякування або політичного тиску, тобто демонструють незалежність, компетентність і неупередженість суду.

Критерії, які дають змогу розмірковувати про доступ до правосуддя, є численними, складними й інколи зазнають змін. Важлива роль за таких умов належить законодавству країни, де ведеться судовий розгляд, міжнародним угодам і договорам про права людини, що укладено країною, нормам міжнародного права.

Право на доступ до правосуддя базується на основі принципу верховенства права. Він вимагає, щоб кожна людина мала рівні права на звернення до суду та щоб під час здійснення правосуддя забезпечувалася справедливість для всіх, незалежно від сторін процесу та від характеру самого розгляду. Комітет із прав людини назвав право на доступ до правосуддя «ключовим елементом» захисту прав людини та процесуальним засобом забезпечення верховенства права. Європейський суд із прав людини аналогічно назвав право на звернення до суду істотним правом, яке займає право на справедливий судовий розгляд у демократичному суспільстві [7, с. 41].

Європейський суд із прав людини, розглянувши справу «Голдер проти Сполученого Королівства» в 1975 р., уперше дійшов висновку, що сама будова ст. 6 була би неефективною, якби вона не захищала права на те, що справа взагалі розглянатиметься. Як наслідок, суд визначив, що ч. 1 ст. 6 Конвенції містить невід'ємне право особи на доступ до суду, це означає, що кожна особа має право на звернення до суду з метою розгляду її справи [8, с. 45].

Доступ до правосуддя відображає можливість порушити провадження у справі. Однак він не є абсолютноним і може підлягати певним обмеженням. У разі, коли доступ особи до

суду обмежується законом або фактично, таке обмеження не суперечить п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, якщо воно не завдає шкоди самій суті права та переслідує легітимну мету за умови забезпечення розумної пропорційності між використаними засобами та метою, яка має бути досягнута. Зважаючи на зазначені критерії, Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) визнав легітимними такі обмеженнями: 1) визначені законом умови прийняття позовної заяви, строк позовної давності та обов'язок сплатити судовий збір; 2) встановлені вимоги до апеляційних і касаційних скарг і строки оскарження судових рішень; 3) необхідність обов'язкового професійного представництва в судах вищих інстанцій; 4) існування судових імунітетів (державного, дипломатичного, судового імунітетів, імунітету міжнародних організацій); 5) заборона звернення до суду окремих категорій осіб (психічнохворих, неповнолітніх, банкрутів тощо) [9, с. 537].

Право на доступ до правосуддя можна розглядати в широкому та вузькому аспектах. Вузьке розуміння права на доступ до правосуддя містить право особи на звернення до суду за захистом своїх прав. Проте право на доступ до правосуддя треба розглядати саме в широкому сенсі. Оскільки доступність до правосуддя передбачає не лише право особи на звернення особи до суду, але й інші елементи, які дають змогу реалізувати доступність правосуддя. До таких елементів варто зарахувати незалежність і неупередженість суду, створеного на основі закону; розумність строку судового розгляду; справедливість судового розгляду; публічний розгляд справи тощо [10, с. 170].

Незалежний і неупереджений суд, створений на основі закону, є важливим елементом права на доступ до правосуддя. Це передбачає декілька взаємопов'язаних вимог до судового органа. По-перше, «суд» – це орган, який створений на підставі закону, є незалежним від виконавчої та законодавчої гілок влади або користується в

конкретному випадку незалежністю в прийнятті рішень із правових питань у розглядах, які є судовими за своїм характером. По-друге, суд не обов'язково повинен розумітися як юрисдикція класичного типу, що інтегрована в загальну судову систему держави. Можна виділити організаційну та компетенційну складові частини цього інституту. До організаційної складової треба зараховувати такі вимоги, як створення суду на основі закону, дотримання порядку призначення суддів у конкретній справі, належна їхня кількість і повноваження. Компетенційна складова частина цього поняття пов'язана з наявністю юрисдикції для розгляду справ і правильним використанням судами функціональних повноважень за результатами розгляду справи. По-третє, незалежність суду можна визначити як існування процесуальних механізмів захисту для відокремлення судової влади від інших гілок влади, передовсім від виконавчої. Встановлюючи критерій відповідності суду вимогам незалежності, має братися до уваги спосіб призначення його членів, строк їх перебування на посаді, наявність гарантій відсутності зовнішнього тиску та питання про те, чи властиві органу зовнішні ознаки незалежності. Суддя має бути незалежним від інших суддів, а також суддів, що об'ємують адміністративні посади в судах. Наприклад, несумісними з вимогою незалежності визнавалися ситуації, коли суди вищих інстанцій фактично висловлювали свою позицію щодо того, як треба вирішити справу по суті, передаючи її на новий розгляд до суддів нижчих інстанцій. Також суддя має бути незалежним і неупередженим від сторін спору [11, с. 33].

Розумність строку судового розгляду визначається незалежно від того, як національний порядок судочинства визначає тривалість процесуальних дій. Як випливає з аналізу практики ЄСПЛ, розумний строк визначається внаслідок сукупної перевірки, яка ґрунтуються на таких критеріях: характер спору («Мартінс Морейра проти Пор-

ГРЕЧЕСЬКА ГРАНДІСИМІЯ ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

тутгалії», 1990 р.), важкість спору («Де Клерк проти Бельгії», 2007 р.), поведінка сторін («Циммерманн і Штайнер проти Швейцарії», 1983 р.), поведінка влади («Претто проти Італії», 1983 р.). У цивільних справах період, який має оцінюватися з погляду розумності, починається, як правило, з моменту ініціювання розгляду справи в суді, тобто з моменту подачі позовної заяви до суду, однак у деяких випадках до уваги може братися й більш ранній період, наприклад коли попередній адміністративний розгляд справи є обов'язковим і виступає передумовою звернення до суду. Завершення строку розгляду справи пов'язується з набранням рішенням статусу остаточного, включаючи процедури перегляду, а у випадках, коли таке рішення підлягає примусовому виконанню, – і виконання такого рішення [12, с. 422].

Справедливість судового розгляду визначається тим, наскільки об'єктивним та істинним був розгляд певного спору на всіх етапах. «Справедливість» залежить від того, чи було надано заявникам можливості для того, щоб викласти свою позицію у справі й за-перечити докази, які, на їхню думку, є помилковими. Крім того, у деяких рішеннях ЄСПЛ можна віднайти позицію, що «справедливий розгляд» містить такі аспекти правосуддя, як змагальний характер процесу («Роу Девіс проти Сполученого Королівства», 2000 р.), рівність сторін («Брандштеттер проти Австрії», 1991 р.), що означає справедливий баланс, відсутність обмежень чи привілеїв, рівність процесуальних можливостей; особиста присутність («Екбатані проти Швеції», 1988 р.) [13, с. 582] та право на публічний розгляд («Кембелл і Фелл проти Сполученого Королівства», 1984 р.) [14, с. 462].

Право на публічний розгляд справи засноване на концепції відкритого та прозорого здійснення правосуддя, яка служить важливою гарантією інтересів окремих осіб і суспільства загалом.

Право на публічний розгляд можна ви-

значити як можливість для учасників справи особисто бути присутнім під час судового розгляду, воно лежить в основі діяльності спостерігачів за судовими процесами, оскільки без такого права громадський моніторинг судових процесів було б неможливо реалізувати. Публічний характер судочинства є одним із засобів підтримання суспільної довіри до судів.

Вищезазначені елементи зумовлюють право кожної особи на доступ до правосуддя, стають підґрунтам під час його здійснення, що, безумовно, відповідає вимогам громадянського суспільства. Судова влада оцінюється населенням як справедлива тоді, коли вона застосовує закони, що сприймаються як справедливі, вирішує справи, встановивши істину, достовірно дослідивши фактичні обставини справи, приймає рішення відповідно до з'ясованих у процесі розгляду фактів.

Отже, право на доступ до правосуддя посідає чільне місце серед загальнозвичаних прав людини, оскільки відкриває можливості щодо захисту всіх інших прав. Реалізація будь-якою особою цього права залежить від ефективності судових органів, визначає рівень довіри населення до судової системи загалом.

Ключові слова: право на доступ до правосуддя, права людини, право на звернення до суду, незалежний і неупереджений суд.

Стаття присвячена дослідженню права на доступ до правосуддя в загальнотеоретичному аспекті. Проаналізовано сутність, зміст, правову природу, а також складові права на доступ до правосуддя.

Статья посвящена исследованию права на доступ к правосудию в общетеоретическом аспекте. Проанализированы сущность, содержание, правовая природа, а также составляющие права на доступ к правосудию.

The article is devoted to the study of the right to access to justice in the general theoretical aspect, in which the essence, content of the legal nature, as well as the components of the right to access to justice are analyzed.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Гуренко М.М. Деякі аспекти розуміння гарантій прав і свобод людини та громадянина. Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України. 2002. С. 33–41.
3. Даля В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 1. М.: Рус. яз., 1981. 699 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь (Київ. обл.): Перун, 2005. 1728 с.
5. The American Century Dictionary / Edited by L. Urdang. Warner Books, 1997. 692 р.
6. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Х.: Право, 2008. 304 с.
7. Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник. URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=tru>.
8. Голдер проти Сполученого Королівства: рішення Європейського суду з прав людини від 21 лютого 1975 р. Европейский суд по правам человека: Избр. решения: в 2 т. Т. 1 / Под ред. В. А. Туманова. М.: НОРМА, 2000. С. 39–80.
9. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. 960 с.
10. Овчаренко О.М. Доступність судової влади: до визначення поняття. Проблеми законності: республік. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 80. С. 168–173.
11. Адріанов К.В. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. Право України. 2002. № 3. С. 41–44.
12. Лукаідес Л.Г. Справедливое судебное разбирательство (комментарий к п. 1 ст. 6 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод). Рос. юстиция. 2004. № 2. С. 8–20.
13. Екбатані проти Швеції: рішення Європейського суду з прав людини від 26 травня 1988 р. Европейский суд по правам человека: Избр. решения: в 2 т. Т. 1 / Под ред. В.А. Туманова. М.: НОРМА, 2000. С. 582–590.
14. Кембелл і Фелл проти Сполученого Королівства: рішення Європейського суду з прав людини від 28 червня 1984 р. Европейский суд по правам человека: Избр. решения: в 2 т. Т. 1 / Под ред. В.А. Туманова. М.: НОРМА, 2000. С. 438–469.

